

Elżbieta Połusznna

Akademia Wymiaru Sprawiedliwości

<https://orcid.org/0000-0001-8652-5729>

elzbieta.posluszna@wp.pl

Aktywizm samotnych wilków – próba charakterystyki w oparciu o nietscheańsko-schelerowską koncepcję resentymentu

Lone-wolf activism: A characterisation based on the Nietzschean-Schelerian concept of resentment

Streszczenie

Aktywizm samotnych wilków w dobie sieciowych struktur i sieciowej inwigilacji stał się niemałym wyzwaniem dla służb zaangażowanych w jego zwalczanie. Aby jednak zwalczanie takiego aktywizmu mogło się w ogóle powieść, konieczne jest dobre poznanie jego źródeł, charakteru oraz możliwości rozwojowych. Autorka artykułu stawia sobie trzy komplementarne względem siebie cele. Pierwszym jest próba scharakteryzowania samotnych wilków w oparciu o takie socjologiczne wyróżniki jak płeć, zawód, kwalifikacje, wykształcenie, rodzaj motywacji, drugim celem jest wyjaśnienie psychologicznego mechanizmu konstytuowania się ich motywacji w oparciu o teoretyczną podbudowę, jaką daje teoria resentymentu, trzecim zaś pokazanie, że mechanizm przewartościowania wartości, który jest sposobem pozbycia się przez samotnych wilków dojmującego, resentymentalnego poczucia gorszości, prowadzi, w sposób zasadniczo trudno odwracalny, do radykalizmu, a nawet w sprzyjających sytuacjach do bezkompromisowego fanatyzmu.

Słowa kluczowe: terroryzm samotnych wilków, resentyment, niższość, ekstremizm, społeczne niedopasowanie, deprecjacja

Abstract

Lone-wolf activism in an age of networked structures and networked surveillance has become a significant challenge for the agencies tasked with countering it. To respond to this phenomenon effectively, it is necessary to have a thorough understanding of its sources, nature, and modes of development. This article has three mutually complementary aims. The first is to characterize lone wolves on the basis of sociological features such as gender, profession, qualifications, education, and type of motivation. The second is to explain the psychological mechanisms behind their motivation through the theoretical framework provided by the concept of resentment. The third is to show that the mechanism of value reevaluation—used by lone wolves to cope with an overwhelming, resentful sense of inferiority—tends, in ways that are difficult to reverse, to lead them toward radicalism and, under favorable conditions, toward uncompromising fanaticism.

Keywords: lone wolf terrorism, resentment, inferiority, extremism, social misfit, depreciation

Ujęcie historyczne

Rozwój strategii opartych na „indywidualnej aktywności” tak zwanych „samotnych wilków” nastąpił w drugiej połowie XX wieku, głównie za sprawą teoretyków skrajnej prawicy takich jak: Joseph Tommasi, Luis Beam, William Luther Pierce, Tom Metzger czy Alex Curtis. Duże znaczenie dla popularyzacji tej strategii miała także powieść Williama Pierce’a pt. „Hunter”. W książce tej opisana została samotna działalność weterana wojny w Wietnamie Oskara Yeagera¹, który mordował „kolorowych” i Żydów w imię przywrócenia w Ameryce segregacji rasowej. Taka działalność, zdaniem Pierce’a, jest „całkiem bezpieczna”, ponieważ policja nie jest w stanie „infiltrować umysłu”. Jest faktem, że policyjni analitycy do połowy lat 90-tych nie traktowali terroryzmu „samotnych wilków” specjalnie poważnie, mylnie uważając że jedynie zorganizowane grupy bojowników mogą być w stanie znacząco zagrozić bezpieczeństwu publicznemu. Tego rodzaju wątpliwości wyraził m.in. w swojej książce

---

¹ Pierwowzorem postaci Yeagera był Joseph Paul Franklin – seryjny morderca, podejrzewany o zamordowanie około 20 osób na tle obyczajowym i rasowym w latach 1976 – 1980.

„Inside Terrorism” Bruce Hoffman, stwierdzając: „Aby można było coś zakwalifikować się jako terroryzm, przemoc musi być popełniana przez jakąś jednostkę organizacyjną z przynajmniej jakąś konspiracyjną strukturą i możliwym do zidentyfikowania łańcuchem dowodzenia, a nie przez pojedynczą osobą działającą samodzielnie”².

Dwuosobowy zamach w Oklahoma City oraz wzrastająca liczba ataków na instytucje publiczne, dokonywanych przez samotne indywidua znacząco zmienił ten sposób myślenia. Na początku XXI wieku strategia samotnych wilków została zaadaptowana przez radykalnych islamistów. W 2003 roku artykuł zamieszczony na islamistyczno-ekstremistycznej stronie internetowej Sada al Jihad (Echo of Jihad) zachęcał sympatyków A-Kaidy do podjęcia samodzielnych działań bez oglądania się na instrukcje. W grudniu 2004 roku Syryjczyk posiadający obywatelstwo hiszpańskie, nazywający siebie Abu Mus’ab al Suri opublikował w języku arabskim książkę „The Military Theory of the Global Islamic Resistance Call”, która wzywała do terroryzmu samotnych wilków motywowanego dżihadem. W 2003 r. FBI przyznało, że samotni ekstremiści mogą stanowić w najbliższych latach poważne zagrożenie dla państwa³. W 2007 r. dyrektor FBI Robert S. Mueller potwierdził te prognozy, stwierdzając między innymi, że: „Zagrożenie ze strony krajowych terrorystów czy ekstremistów, działających razem z innymi podobnie myślącymi indywiduami lub też jako samotne wilki, stało się jednym z najpoważniejszych wewnętrznych zagrożeń, przed jakim przyszło nam stanąć”⁴. 2 czerwca 2011 roku Al-Kaida wyprodukowała za pośrednictwem swego medialnego ramienia As-Sahab film zatytułowany „You Are Responsible Only for Yourself”, w którym zachęcała do indywidualnych ataków w miejscach swojego zamieszkania. Główne przesłanie filmu to: „Nie polegaj na innych, działaj na własną rękę”⁵.

² B. Hoffman, *Inside Terrorism*, New York 1998, s. 42-43.

³ D. Jonston, J. Risen, *Lone Terrorists May Strike in the U.S. Agencies Warn*, 23.02.2003, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1DC113DF930A15751C0A9659C8B63>, (dostęp: 23 stycznia 2003 r.)

⁴ R. S. Mueller, *Statement Before the Senate Committee On Homeland Security and Governmental Affairs*, 10.09.2007, <http://www.fbi.gov/congress/congress07/mueller091007.htm>, (dostęp: 23 stycznia 2009 r.)

⁵ MEMRI, Special Dispatch No. 3886, 2011, *In New Al-Qaeda Al-Sahab Video, American Al-Qaeda Operative Adam Gadahn Gives Tips on How to Attack American Targets and World Leaders*, June 3 2011, <https://www.memri.org/reports/new-al-qaeda-al-sahab-video-american-al-qaeda-operative-adam-gadahn-gives-tips-how-attack>, (dostęp: 16 grudnia 2020 r.)

Ujęcie definicyjne

W literaturze naukowej coraz więcej jest opracowań na temat terroryzmu samotnych wilków. Coraz więcej badaczy próbuje bliżej to zjawisko zbadać, czy chociażby dać mu postać definicyjną. To ostatnie zadanie nie jest zresztą takie łatwe, zarówno ze względu na problemy związane z samą definicją terroryzmu, jak i ze względu na trudności z precyzyjnym określeniem, co właściwie oznacza brak przynależności grupowej przypisywane samotnym wilkom. Jest niewątpliwie faktem, że pojęcie „przynależności grupowej” może być rozmaicie interpretowane. Według Paula Gilla, przynależność ta określana być może na cztery sposoby – jako przynależność do społecznego ruchu (nie zakładająca jakichkolwiek kontaktów organizacyjnych czy propagandowych), ideologicznej sieci wsparcia (luźnej struktury o charakterze propagandowym, nie planującej jednak żadnych wspólnych działań), operacyjnej sieci wsparcia (dostarczającej bezpośrednich kompetencji do działań terrorystycznych, lecz nie zlecających ich bezpośrednio) oraz operacyjnej komórki (działającej wspólnie grupy terrorystów)⁶. Istnieje pewna dość naturalna „definicyjna skłonność”, będąca udziałem wielu badaczy co do tego, by określając pojęcie samotnego wilka, dopuszczać możliwość uczestnictwa samotnych aktorów w ruchu społecznym czy ideologicznej sieci wsparcia. Większość przyjmuje definicję, w myśl której samotni aktorzy działają samodzielnie, a to oznacza, że nie należą do żadnej grupy terrorystycznej, ani też nie mają jakichkolwiek powiązań z tymi grupami czy sieciami (nie są przez nie instruowane z zewnątrz). Oczywiście, mogą z nimi sympatyzować (z nimi oraz ich ideologią), jednak, co się zwykle podkreśla, zawsze w swych aktach przemocy podążają za swoimi celami. Fakt ten trudno jest rzecz jasna zweryfikować. Czasem dopiero po latach okazuje się, czy autorem danego czynu był samotny aktor czy też zorganizowana grupa.

Jedną z częściej cytowaną definicją jest ta stworzona przez Freda Burtona i Scotta Stewarta „Samotny wilk to osoba, która działa samodzielnie, bez rozkazów – a nawet powiązań z – organizacją”⁷. Takiego samotnego aktora Burton i Stewart odróżniają od „uśpionego agenta”, który „infiltruje wybrane społeczeństwo lub organizację, a następnie zostaje w uśpieniu – czasami przez dłuższy czas – do momentu aktywacji,

---

⁶ P. Gill, *Lone-Actor Terrorists. A behavioural Analysis*, London New York 2015, s. 12.

⁷ F. Burton, S. Stewart. *The 'lone wolf' disconnect*, STRATFOR Global Intelligence, http://www.stratfor.com/weekly/lone_wolf_disconnect (dostęp: 28 stycznia 2013 r.)

być może przez wcześniej ustalony sygnał lub pewien łańcuch wydarzeń. Samotny wilk to samodzielny agent, który z natury jest osadzony w docelowym społeczeństwie i jest zdolny do samoczynnej aktywacji w dowolnym momencie”⁸.

Istnieją znaczące kontrowersje dotyczące terminu, jakim zwykle opatruje się terrorystyczną aktywność samotnych aktorów. Niektórzy badacze uważają bowiem, że termin „samotny wilk” ma zbyt pozytywne konotacje – tworzy obraz jednostki zaradnej, inteligentnej, drapieżnej i co gorsza, owianej aurą romantyzmu. Jest to obraz z gruntu, jak twierdzą, nieprawdziwy, a nawet szkodliwy. Przeciętny „samotny wilk” jest bowiem jednostką osobowościowo dość przeciętną, mało inteligentną i zwykle nieudaczną⁹. Być może właśnie z powodu nieprzystawalności cech osobowościowych oraz sugestii wynikających z konotacji terminologicznej, wielu autorów skłonnych jest używać innych alternatywnych terminów, takich jak: *freelancers*¹⁰, *lone operator terrorists*¹¹, *solo terrorists*¹², *loners*¹³, *stray dogs*¹⁴, *lone offenders*¹⁵, *menacing loners*¹⁶. Inne terminy odnoszące się do tej strategii to: „*leaderless resistance*”¹⁷, „*leaderless terrorism*”¹⁸, „*individual terrorism*”,¹⁹ „*single actor terrorism*”²⁰ czy „*self activated terrorism*”²¹. Oprócz tych stosunkowo standardowych określeń pojawiają się też, jak pisze Paul Gill „dziwactwa terminologiczne”.

⁸ F. Burton, S. Stewart, *The 'lone wolf' disconnect*, STRATFOR Global Intelligence. http://www.stratfor.com/weekly/lone_wolf_disconnect (dostęp: 28 stycznia 2013 r.)

⁹ Patrz: P. Gill, *Lone-Actor Terrorists. A behavioural Analysis*, London – New York 2015, s. 11; patrz także: R. Borum, R. Fein, B. Vossekuil, *A dimensional approach to analysing lone offender terrorism*, „*Aggression and Violent Behavior*”, 17 (5), Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms ATF, 2012, s. 389-396.

¹⁰ C. Hewitt, *Understanding terrorism in America: from the Klan to al. Qaeda*, New York 2003, s. 79.

¹¹ E. J. van der Heide, *Individual terrorism: Individual terrorism: Indicators of lone operators*, Masters Thesis, Utrecht University, 2011, s. 7.

¹² Committee of experts on terrorism (codexter). *Sub-group on terrorists acting alone* (discussion paper), 3 November 2015, s. 3, <https://rm.coe.int/16806b727e>, (dostęp: 6.12.2025)

¹³ J. Gruenewald, S. Chermak, J. D. Freilich, *Distinguishing 'loner' attacks from other domestic extremist violence*, „*Criminology and Public Policy*”, 12 (1), 2013, (s. 65-91), s. 69

¹⁴ B. M. Jenkins, *Stray dogs and virtual armies*, Santa Monica, 2011, s. 21.

¹⁵ R. Borum, R. Fein, B. Vossekuil, *A dimensional approach to analysing lone offender terrorism*, „*Aggression and Violent Behavior*”, 17 (5), Bureau of Alcohol, Tobacco and Firearms ATF, 2012, s. 391.

¹⁶ J. van Buuren, B. de Graaf, *Hartred of the System: Menacing Loners and Autonomous Cells in the Netherlands*, „*Terrorism and Political Violence*”, 26 (1), 2014, s. 156.

¹⁷ Jeffrey Kaplan, *Leaderless Terrorism*, „*Terrorism and Political Violence*”, 9 (3), 1997, s. 80-95.

¹⁸ B. Jensen, „The Pre-1914 Anarchist 'Lone Wolf' Terrorist Governmental Responses”, *Terrorism and Political Violence*, 26 (1), s. 86-94.

¹⁹ Z. Ivansky, *Individual terror concept and typology*, „*Journal of Contemporary History*”, 1977, s. 43-63.

²⁰ P. Nesser, *Research Note.: Single Actor Terrorism: Scope, Characteristics and Explanations*, „*Perspectives on Terrorism*”, 6 (6), s. 61.

²¹ M. Feldman, *Comparative Lone Wolf Terrorism: Toward a Heuristic Definition*, „*Democracy and Security*”, 9:3, s. 270-286.

I tak w grudniu 2013 roku pojawiła się nowa dżihadystyczna grupa, która nazwała się „Brigade of Lone Wolves”²².

Trudno jest polemizować z twierdzeniem o niskiej zaradności samotnych wilków, opartym wszak na subiektywnych odczuciach związanych z dość niejednoznaczną, moim zdaniem, terminologiczną konotacją. Faktycznie, termin „samotny wilk” niesie ze sobą wyobrażenie samotnego outsidera (co zawsze jest związane z pewną dozą romantyzmu), niekoniecznie jednak zaradnego, drapieżnego czy inteligentnego. Trudno natomiast odmówić „samotnym aktorom” silnej determinacji, zasadzającej się na silnych przekonaniach aksjologicznych. I chyba właśnie ta determinacja oraz wspomniana wyżej samotność stały się budulcem wyobrazeniowym terminu „samotny wilk”. Termin ten przyjął się w języku medialnym i jest dość komunikatywny. Ubolewanie nad terminologiczną nieadekwatnością, w mojej opinii, jest nieco przesadzone, a w każdym razie mało uzasadnione. Należy go zaniechać.

Biorąc pod uwagę wyżej wymienioną propozycję i zastrzeżenia, zdecydowałam się na użytek tych rozważań posługiwać się terminem „terrorizm samotnych wilków”, definiując go jako umotywowaną ideologicznie przemoc bezpośrednią (czyli taką, która jest skierowana na człowieka, nie zaś na rzeczy, tzn. nie jest bezprzemocowym sabotażem) wobec celów nieuczestniczących w walce, stosowaną przez pojedyncze indywidua (w wyjątkowych przypadkach parę samotnych wilków), działające samodzielnie, to znaczy bez rozkazów czy bezpośrednich wytycznych ze strony innych osób. Na mocy tej definicji „samotne wilki” nie mogą należeć do zorganizowanej grupy, trudniącej się działalnością terrorystyczną, nie mogą współpracować z innymi jednostkami, ani też słuchać czyichkolwiek rozkazów. Mogą natomiast czerpać inspiracje od osobowych źródeł czy niespersonifikowanych forów – źródeł emisji walczących idei.

Metodologiczną podstawą procesu badawczego, który w konsekwencji przełożył się na treść artykułu, była analiza i synteza. Analizie poddawane zostały oryginalne teksty źródłowe, stworzone przez samotnych wilków oraz wszelkiego typu opracowania na ich temat, jak również na temat samej teorii resentymentu. Celem analizy w odniesieniu do tekstów źródłowych było wydobycie prawdy o danym dokumencie oraz skonstatowanie na jej podstawie i na postawie wiedzy wcześniej już zdobytej, jaki naprawdę fakt (fizyczny czy psychiczny) miał miejsce oraz jakie zjawiska

---

²² P. Gill, *Lone-Actor Terrorists. A behavioural Analysis*, London -New York 2015, s. 11.

mu współtowarzyszyły. Analiza opracowań miała na celu wydobyć prawdy alternatywnych i skonfrontowanie ich z intuicjami badawczymi autora artykułu. Chciałabym w tym miejscu zaznaczyć, że analizy zawarte w artykule wymagały uruchomienia zarówno podejścia fenomenologicznego (znaczącą rolę odgrywa tu opis fenomenologiczny badanego obiektu, oparty na regułach redukcji egzystencjalnej), jak i zastosowania metody logiczno-lingwistycznej (w szczególności analizy znaczeniowej i opisu eksplikacyjnego) oraz metody hermeneutycznej (odczytania materiałów tekstowych w świetle właściwego dla nich kontekstu: społecznego, obyczajowego, ideologicznego). Posługiwanie się syntezą służyć miało natomiast wyjściu w procesie badawczym poza zwykłe scalanie zrekonstruowanych fragmentów badanego zjawiska, w celu stworzenia kompletnego i co najważniejsze znaczeniowo bogatego obrazu całości.

Ujęcie socjologiczne

Nie jest rzeczą prostą zbudowanie behawioralno-psychologicznego portretu typowego samotnego wilka. Na przeszkodzie stoi wspomniany wyżej problem metodologiczny związany z niemożnością zdobycia pewności co do indywidualnego charakteru ich działalności oraz motywacji czy skąpa ilość badań (zwłaszcza takich, które by obejmowały wszystkie rodzaje aktywności samotnych wilków), dotyczących takich interesujących z socjologiczno-psychologicznego punktu widzenia kwestii, jak: płeć, wiek w chwili dokonania ataku, wykształcenie, aktywność zawodowa, epizody psychiatryczne, relacje rodzinne, identyfikacja światopoglądowa, uwarunkowania psychiczne. Mimo ograniczonej liczby danych można stworzyć pewien zarys charakterystyki, która posłużyć z kolei może do uwiarygodnienia psychologicznych analiz i konstatacji. Tych ostatnich nie należy oczywiście traktować jako niepodważalnych twierdzeń, raczej jako rozwijające wyobrażenie wskazówki – asumpt do dalszych badań. Kim zatem z socjologicznego punktu widzenia są samotne wilki?

Podstawowy wyróżnik – płeć nie powinien być zaskoczeniem. Faktycznie, jedynie niewielka liczba kobiet podpada pod kategorię motywowanego ideologią samotnego sprawcy. Tylko dwie z nich zostały zidentyfikowane i aresztowane. Jedną z nich to urodzona w 1956 roku w Wisconsin gospodyni domowa Rachelle ‘Shelley’ Shannon, która wstąpiła się szeregiem

działań wymierzonych w aborcję (w tym próbą zabójstwa)²³. Źródłem inspiracji dla Shannon były dwie pozycje – wspomnienia Michaela Braya pt. *When Bricks Bleed, I'll Cry* oraz anonimowy podręcznik Armii Boga. Druga to młodsza od 23 lata Roshonara Choundhry brytyjska studentka i ekstremistka, która w 2010 r. w zemście za poparcie wojny w Iraku przez Wlk. Brytanię pchnęła nożem członka parlamentu Stephena Timmsa. Bezpośrednim Źródłem jej motywacji były kazania wygłaszane przez Anwara al-Awlaki'iego, uznawanego powszechnie za "ojca chrzestnego" samotnych wilków. Co ciekawe, u Choundhry przed dokonaniem ataku nikt nie zaobserwował żadnych oznak radykalizacji, również nikt z członków jej rodziny czy bliższych znajomych nie wyrażał ekstremistycznych poglądów. Choć fakt mniejszej liczby kobiet podejmujących się działań na własną rękę nie wydaje się dziwny, tak mała ich liczba już tak. Wszak kobiety-terrorystki stanowią pewien, coraz znaczniejszy procent w organizacjach terrorystycznych, a nawet odgrywały w nich, choć rzadko, znaczącą rolę. Wymienić tu można chociażby Urlike Meinhof z Frakcji Czerwonej Armii. Dlaczego więc tak mało jest kobiet-samotnych wilków? Trudno jest oczywiście podać wiarygodne przyczyny takiego stanu rzeczy. W literaturze naukowej twierdzi się często, że może tu wchodzić w grę fakt, że kobiety przykładają wyższą wagę do interakcji społecznych i przynależności do grupowej niż czynią to mężczyźni, rzadziej też cierpią na problemy psychiczne – zaburzenia osobowości czy schizofrenie paranoidalną, często diagnozowaną u samotnych wilków.

Potoczna obserwacja, poparta jednakowoż danymi empirycznymi, pokazuje, że posiadanie wykształcenia w znaczący sposób redukuje gotowość wyjścia poza ramy wyznaczone przez prawo²⁴. Dzieje się co najmniej z dwóch powodów – wykształcenie rozbudza wyobraźnię w zakresie możliwych konsekwencji przestępczego czynu, a to może wpłynąć na gotowość do jego popełnienia oraz zwiększa możliwości na rynku pracy, a w konsekwencji redukuje czas wolny. Samotne wilki nie do końca wpisują się w ten schemat. Jak podaje Paul Gill aż 60 procent z przebadanych przez niego 111 samotnych wilków²⁵ uczestniczyło

²³ 1993 roku Shannon próbowała zabić George'a Tillera – lekarza specjalizującego się w późnych aborcjach, do którego strzeliła sześć razy. Tiller został podczas tego ataku ciężko zraniony. 9 września 1995 roku Sąd Federalny skazał ją za popełnione czyny na 20 lat więzienia.

²⁴ Patrz: L. Lochner, E. Moretti, *The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports*, "The American Economic Review", February 2004, s. 155-189.

²⁵ Na przebadane przez Gilla próbki 111 samotnych wilków składają się indywiduala, będące obywatelami Stanów Zjednoczonych lub Europy lub też dokonały ataków na terenie tychże państw.

w jakieś formie wykształcenia akademickiego – 26 procent ukończyło studia licencjackie, 11 procent magisterskie, a 7 procent zdobyło stopień doktora. Tylko 12 procent zakończyło edukację na szkole średniej²⁶. Jak zauważa Gill, ten edukacyjny sukces w przypadku samotnych wilków nie przekłada się na sukces na runku pracy. W badanej próbie tylko 44 procent miało stałe miejsce pracy (wśród osób z wykształceniem wyższym tylko połowa była zatrudniona). Przyczyny takiego stanu rzeczy mogą być oczywiście różne – nie należy jednak wykluczyć hipotezy społecznego niedopasowania, które znacząco utrudnia zawodowy sukces.

Kryminalna przeszłość to kolejny czynnik charakteryzujący samotnego wilka. Jak pisze Paul Gill aż 49 % samotnych wilków było skazanych przez sąd.²⁷ 20% z nich zaadoptowało ekstremistyczną ideologią w więzieniu. Przeszłości, których uprzednio się popuścili, mają różnorodny charakter. Są to: napady, wyłudzenia, kradzieże, przestępstwa seksualne, posiadanie narkotyków, pogroźki, porwania, przestępstwa drogowe, podpalenia, posiadanie dziecięcej pornografii, molestowanie dzieci, wandalizm, użycie materiałów wybuchowych. Według Gilla z uwagi na ilość i charakter tych przestępstw samotnych wilków można zakwalifikować do trzech grup. Pierwszą grupę budują ci, którzy w przeszłości popełniali przestępstwa rzadko i były one raczej drobne. Do drugiej grupy zaliczamy tych, których przestępcza historia jest długa oraz silnie powiązana z preferowaną ideologią. Dobrym przykładem jest tu przypadek Richarda Baumhammersa, który z powodów rasowych zabił w kwietniu 2000 roku pięć osób. Czy ten był poprzedzony wieloma motywowanymi rasowo atakami na czarnych oraz przedstawicieli mniejszości (Pakistańczyków i Żydów). Do trzeciej grupy Gill zaliczył samotnych wilków, którzy mieli na koncie wiele przestępstw, niekoniecznie powiązanych ideologicznie. Przykładem może być tu: Adbulhakim Mujahid Muhammad, który w 2009 roku strzelał z samochodu do amerykańskich żołnierzy stojących przed komendą uzupełnień w Little Rock w Arkansas (1 osoba zginęła). Wcześniej na swoim koncie Muhammad miał wiele czynów o charakterze przestępczym: udział w gangu, pobicia, nielegalne posiadanie broni, pogroźki, posiadanie narkotyków czy atak z nożem na współwięźnia.

Określenie ideologicznych motywacji osób parających się terrorystyczną działalnością nie jest rzeczą prostą. Gdy taka osoba jest członkiem

---

²⁶ P. Gill, *Lone-Actor Terrorists: Lone-actor terrorists: A behavioural analysis*, New York, 2015, s. 32.

²⁷ P. Gill, *Lone-Actor Terrorists ...*, New York, 2015, s. 48.

organizacji ekstremistycznej najczęściej znamy jej przekonania pośrednio – poprzez profil ideologiczny, w który ta organizacja się wpisuje lub który tworzy. Zazwyczaj profil ten ma już swoją historię i i jego przyjęcie odbyło się na drodze konsensusu między własną idiosynkrazją a istniejącym ideologicznym schematem bądź grupowymi preferencjami. W przypadku samotnych jednostek wygląda to trochę inaczej. Tu jednostka jest samodzielnym kreatorem swojego ideologicznego profilu. Nie musi go z nikim uzgadniać, zawierać kompromisu, modyfikować. Może doprecyzowywać niuanse i samodzielnie dookreślać cele. Nie oznacza to, że poglądów takich jednostek nie da się ich z grubsza w pasować w ogólne ideologiczne schematy. I tak większość samotnych indywiduów można podzielić kilka ideologicznych grup: inspirowanych Al.-Kaidą – 34 %, inspirowanych szeroko rozumianą ideologią prawicową – 39%, ideologią single issue (jednej sprawy) – 27%. (np. rasistowska, prozwierzęcą, prośrodowiskową, luddystyczną, nacjonalistyczną).

Wiedza na temat charakteru motywacji samotnych wilków pochodzi głównie z ich „świadczeń”. Często są to czasami obszerne manifesty, czasami krótkie deklaracje: manifest Andreasa Breivika liczy 1500 stron, autobiografia Erica Rudolpha 240 stron, książka Jamesa von Brunna „The Racialist Guide to the Preservation and Nature of the White Gene Pool” – 403 stron. Są też znacznie krótsze formy: Ali Hassan Abu Kamal napisał dwustronicowy „Charter of Honour”, który został przy nim znaleziony po jego samobójstwie poprzedzonym atakiem na szczycie Empire State Building, James Lee wysłał składający się z 1149 słów motywowany prośrodowiskowy esej do Discovery Channel²⁸. Andrew Joseph Stack przed swym samobójczym atakiem z użyciem małego samolotu, który był wymierzony w urząd podatkowy International Revenue Service w Austin w Teksasie napisał 6 stronicowy manifest.

---

²⁸ J. Lee: *Uratowanie planety oznacza ocalenie tego, co pozostało z dzikiej przyrody innej niż ludzka, poprzez zmniejszenie populacji ludzkiej. To oznacza powstrzymanie rasy ludzkiej przed rozmnażaniem bardziej obrzydliwych ludzkich dzieci!*, *Crazed eco-terrorist shot dead after taking hostages at Discovery Channel HQ after they ignored his ideas for a TV show*, By mail foreign service, 2 September 2010, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1308138/Eco-terrorist-James-Jay-Lee-shot-dead-Discovery-Channel-HQ.html> (dostęp 13 stycznia 2021); J. Lee, *Ratowanie środowiska i odnawiającej się [sic] różnorodności gatunkowej planety jest teraz twoim sposobem myślenia. Nie ma nic ważniejszego niż ich uratowanie. Lwy, tygrysy, żyrafy, słonie, żaby, żółwie, małpy, szopy, chrząszcze, mrówki, rekiny, niedźwiedzie i oczywiście wiewiórki. . . Ludzie? Planeta nie potrzebuje ludzi.*, *“Environmental Militant Killed by Police at Discovery Channel Headquarters”*, By ABC News, September 1, 2010, <https://abcnews.go.com/US/gunman-enters-discovery-channel-headquarters-employees-evacuated/story?id=11535128> (dostęp: 13 stycznia 2021)

Bardzo często samotne wilki jeszcze przed atakiem sygnalizują zamiar przeprowadzania ataku. Jak podaje Vossekuil, Fein, Reddy, Borum i Modzeleski aż 81 % przypadków sprawcy masakr szkolnych poinformowali o swym przyszłym czynie jedną osobę 59 % poinformowało więcej niż jedną. Na 44% sprawców inspirujący wpływ miały inne osoby²⁹. Badania przeprowadzone przez Fein i Vossekuila i dotyczące samotnych wilków, które do konały lub próbowały dokonać ataków na publiczne osoby, pokazały, że ci którzy byli dość blisko sprawców, mieli świadomość ich zainteresowań zamachem – 44%, historii komunikacji związanych z zamachem – 77%³⁰.

Ujęcie psychologiczne

Wielu badaczy twierdzi, że chociaż większość terrorystów jest zasadniczo „normalna”, pośród samotnych wilków występuje pewna nadreprezentacja osób psychicznie zaburzonych³¹. Tak między innymi twierdzi Pantucci, według którego historia wielu samotnych wilków, jest w gruncie rzeczy historią mentalnych i społecznych zaburzeń³². Gruenewald, Chermak i Freilich, którzy badali osobowościowe oraz behawioralne różnice między wybraną próbką motywowanych ideologią skrajnie prawicową grupowych terrorystów oraz samotnymi wilkami, stwierdzili że ci ostatni o wiele częściej mieli znamiona choroby psychicznej (aż 40 procent samotnych wilków i tylko 8 procent grupowych sprawców miało różnorakie psychiczne zaburzenia). Samotnicy są zwykle starsi wiekiem, o wiele częściej żyją daleko od rodziny, są rozwiedzeni, posiadają militarne przygotowanie, częściej używają broni by zabijać³³. Według Ramona Spaaija, wielu samotnych wilków cierpi na jakąś formę zaburzeń osobowości oraz doświadczają społecznej alienacji, którą na jakimś etapie swego życia wybrali lub na którą zostali przez okoliczności skazani (choć wielu

---

²⁹ B. Vossekuil, R. A. Fein, M. Reddy, M. Borum, W. Modzeleski, *The Final Report and Findings of the Safe School Initiative*, Washington D.C. 2002.

³⁰ R. A. Fein, B. Vossekuil, *Assasination in the United States an operational study of resent assassins, attackers, and near-lethal approachers*, „Journal of Forensic Sciences”, 44 (2), 1999, s. 321-333.

³¹ Patrz: C. Hewitt, *Understanding terrorism in America: from the Klan to al. Qaeda*, New York 2003.

³² Patrz: R. Pantucci, *A typology of lone lone wolves : preliminary analysis of lone Islamist terrorists*, London 2011.

³³ Patrz: J. Gruenewald, S. Chermak, J. D. Freilich, *Distinguishing 'loner' attacks from other domestic extremist violence*”, „Criminology and Public Policy”, 2013, 12 (1), s. 65-91.

z nich pragnęło być częścią grupy, próby nawiązania grupowych więzi kończyło się zwykle fiaskiem)³⁴.

Oczywiście, pojęcie „zaburzeń osobowości” niewiele wyjaśnia. Faktem jest jednak, że wielu najbardziej znanych samotnych wilków (Volkert van der Graaf, Franz Fuchs, Theodore Kaczynski, David Copeland) miało udokumentowane problemy psychiczne. Odmianą jest kwestią, co do nich doprowadziło – czy przyczyną tych problemów są „fizjologiczno-popędowe uwarunkowania” czy też traumatyczne doświadczenia życiowe, generujące poczucie niedowartościowania, a może jedno i drugie. Dzisiejszy stan wiedzy nie pozwala bliżej pochylić się nad tą pierwszą tezą. Wiele danych uprawdopodobnia drugą. Ci, którzy za nią optują, są zwykle zwolennikami którejś z dwóch koncepcji: frustracji-agresji i narcyzmu-agresji.

Zarówno koncepcja frustracji-agresji, jak i koncepcja narcyzmu-agresji zwracają uwagę na poczucie subiektywnego niedowartościowania jako na czynnik, który pcha podmiot ku nienawiści i przemocy. Badania prowadzone nad biografiami terrorystów potwierdzają zresztą jego sprawczą rolę. Konkluzją większości z nich jest stwierdzenie, że terroryści są osobami, które doświadczyły (lub nadal doświadczają) w swym życiu głębokiego upokorzenia, które narusza ich poczucie porządku i wartości (co jest źródłem frustracji a potem agresji), bądź też stawia pod znakiem zapytania wartość ich własnego Ja (co staje się źródłem narcystycznego rozczarowania, przekształcającego się potem w agresję)³⁵. Często to upokorzenie miało miejsce we wczesnej fazie życia. Na podstawie wywiadów z przywódcami IRA psycholog Jeanne Knutson stwierdziła, że „wszyscy oni byli ofiarami terroru, wszyscy doświadczyli naruszenia ich personalnych granic, co uszkodziło lub zniszczyło ich poczucie bezpieczeństwa”³⁶. Naruszenie to czasami wiązało się z biciem, porzuceniem lub rozwodem rodziców, wykorzystywaniem seksualnym czy odrzuceniem przez grupę rówieśniczą.

W przypadku samotnych wilków deprecjacja, naruszająca poczucie bezpieczeństwa i osobistej wartości wydaje się mieć wyjątkowo silny

---

³⁴ R. Spaaij, *Understanding Lone Wolf Terrorism. Global Patterns, Motivation and Prevention*, Dordrecht-Heidelberg -London – New York 2012, s. 50.

³⁵ W tym kontekście warto wspomnieć o pracy Howarda Kaplana pt. *Deviant Behavior in Defense of Self*, w której przedstawia on koncepcję wiążącą negatywną samoocenę ze zjawiskiem obronnego odrzucenia norm grupowych, których standardom nie udało się sprostać. Patrz: H. B. Kaplan, *Deviant Behavior in Defense of Self*, New York, 1980.

³⁶ Cyt. za: V. Volkan, *Bloodlines from Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*, New York 1997, s. 160.

charakter (pamiętajmy, że samotne wilki działają samotnie, bez psychologicznego wsparcia, jakie zwykle daje grupa). Volkert van der Graaf, późniejszy zabójca Pima Fortuyina, doświadczył silnej, trwającej kilka lat deprecjacji, a potem depresji, w efekcie której targnął się na życie, po tym jak rzuciła go dziewczyna. Także Franz Fuchs po doświadczeniu porażki w znalezieniu partnerki oraz stałego zatrudnienia, miał depresję i planował popełnić samobójstwo. Inny samotny wilk – Theodore Kaczynski w późnych latach 80-tych doświadczył silnej depresji, która trwała ponoć do 1994 r. Najprawdopodobniej jej przyczyną było doświadczenie upokorzenia i przemocy w dzieciństwie. Według psychiatrów na silne zaburzenia psychiczne, powodujące duży dyskomfort, cierpiał także Andreas Breivik, u którego, według diagnozy kilku psychiatrów, można było rozpoznać narcyzm, zaburzenia typu borderline, dysocjacyjny (dissocial narcissism) oraz psychopatię³⁷. Tego rodzaju konstatacje odsyłają do pewnej mało znanej, acz eksplanacyjnie niezwykle przydatnej koncepcji, która, w mojej opinii, może zostać zastosowana do wyjaśnienia motywacji, a nawet osobowości samotnych wilków. Jest to mianowicie koncepcja resentymentu.

Resentyment jest zjawiskiem specyficznym, nie dającym się sprowadzić do innych zjawisk i opisywalnym przez odmienne kategorie pojęciowe (teoretyczne). Resentyment można najogólniej zdefiniować jako powstałe w wyniku przeżycia własnej gorszości (niższości) trwale nastawienie psychiczne (kształtowane przez silne uczucia: zawiści, zazdrości, żądzę odwetu), w którym dochodzi do zafałszowania wartości, postrzeganych wcześniej (tzn. przed dokonaniem zafałszowania) przez resentymentalny podmiot jako godne najwyższego pożądanego. Samo zafałszowanie polega na deprecjacji pożądanego a nieosiągalnego przez podmiot wartości oraz na gloryfikacji tych, na które z racji posiadania określonych własności podmiot czuje się skazany. Taki mechanizm Fryderyk Nietzsche i Max Scheler określali mianem przewartościowania wartości.

Należy podkreślić, że resentyment jest zjawiskiem wyjątkowo niebezpiecznym, mogącym stanowić zagrożenie zarówno dla nim dotkniętych jednostek, jak i dla kolektywnych bytów. Za źródło zagrożenia w wymiarze jednostkowym należy, moim zdaniem, uznać istnienie w resentymentcie „podwójnej świadomości aksjologicznej”, konstytuowanej przez dwie odrębne sfery odniesienia: sferę autentycznych wartości (tych, które

---

³⁷ Patrz: M. Gardell, *Crusader Dreams: Oslo 22/7, Islamophobia, and the Quest for Monocultural Europe*, [w:] J. Kaplan, H. Löw, and L. Malkki, eds. *Lone wolf and autonomous cell terrorism*. London 2015, s. 139-165.

były przedmiotem pierwotnych niezaspokojonych pragnień i aspiracji) i sferę wartości nieautentycznych (wytworzonych w wyniku resentymentalnego zafałszowania wartości). Istnienie takich sprzecznych względem siebie porządków wartości może stać się, moim zdaniem, poważnym zagrożeniem dla jedności i integralności „ja”. Źródła zagrożenia w wymiarze kolektywnym należy dopatrywać się zarówno w konfliktogennym charakterze emocji składających się na resentyment (gniew, zazdrość, odruch zemsty, zawiść, złośliwość, szyderstwo), jak i w samej strukturze procesu resentymentalnego przewartościowania wartości, prowadzącym zazwyczaj do wytworzenia antagonistycznych (przede wszystkim względem aktualnie obowiązujących) systemów wartości, jak również do powstawania niepożądanych społecznie zjawisk, takich jak nietolerancja czy fundamentalizm (religijny, światopoglądowy). Aby skutecznie zapobiegać wymienionym zagrożeniom należy nauczyć się w sposób właściwy diagnozować resentyment, to zaś, moim zdaniem, tylko wtedy staje się możliwe, gdy dobrze poznamy wszystkie cechy tego zjawiska, przede wszystkim zaś: sposób jego powstania, fazy rozwojowe oraz formy manifestacji.

Oczywiście, metodologicznie ważną kwestią jest to, czy w ogóle istnieje możliwość rozpoznania psychicznych mechanizmów, które budują osobowość samotnego wilka. Czy rzeczywiście zachodzi tu mechanizm przewartościowania wartości? I czy rzeczywiście koncepcja resentymentu jest tą, która najlepiej zjawisko samotnych wilków opisuje? Trzeba przyznać, że nie mamy tu rzetelnych zobiektywizowanych psychologicznie dowodów. Trudno sobie nawet wyobrazić, żeby takowe istniały – z kilku co najmniej względów. Wszelkie na przykład próby znalezienia deprecjonujących Ja zdarzeń czy faz życiowych są skazane na porażkę. Nie tylko dlatego, że często brakuje nam rzetelnych, biograficznych świadectw w tej materii. Chodzi również o to, że ranga tych zdarzeń czy faz oceniana jest czysto subiektywnie. Sam zaś stan depresji, który byłby ich wynikiem, może być przez otoczenie, a czasem i samą jednostkę, słabo, a nawet w ogóle nierejestrowany. Nie da się, krótko mówiąc, wprowadzić obiektywnej gradacji zdarzeń jako tych, które uruchamiają w jednostce przejmujące poczucie gorszości, depresji, agresji, w końcu zaś przewartościowania. Nie mamy również pewności, czy gorszość, jeśli nawet zaistniała, nie została potem (w następstwie późniejszych wydarzeń) „skontrowana” przez inne przeżycia o bardziej afirmatywnym charakterze. Tego rodzaju wątpliwości nie oznaczają jednak, że wszelkie spekulacje na temat powiązania samotnych wilków ze zjawiskiem resentymentu mają charakter czysto przygodny.

Nawet dość powierzchowna analiza biografii samotnych wilków pozwala nam dostrzec wiele cech istotowych dla resentymentu, takich jak: silne odwartościowanie systemu wartości (zwykle tego, który był dla jednostki systemem dominującym), równie silne wartościowanie nowego systemu (widomy sygnał, że zaistniało przewartościowanie), duża drażliwość na jego punkcie, poczucie wyższości, misji, bezkompromisowość w dążeniu do aksjologicznie określonych celów. Znalezienie w jednostce tego rodzaju istotowych dla resentymentu cech nie musi jeszcze oznaczać zaistnienia samego zjawiska. Cechy te uprawdopodobniają tylko możliwość jego wystąpienia. Kolejnym krokiem na drodze uprawdopodobnienia tezy, że właśnie resentyment jest źródłem motywacji samotnego wilka, jest kwestia zaistnienia zazdrości, zawiści i silnej żądzy odwetu. Tu znowuż trzeba przyznać, że ciężko znaleźć rzetelne świadectwa ich występowania w biografii samotnego wilka. Możemy tu jedynie dokonać uprawdopodobniającej ich występowanie analizy (selekcji danych i ich gradacji). Czy dotyczy to wszystkich samotnych wilków? Choć wiele taką tezę uprawdopodobnia, niestety, nigdy nie będziemy mieć co do tego stuprocentowej pewności. Moc eksplanacyjna koncepcji resentymentu jest jednak, trzeba to przyznać, niemała.

Podsumowanie

W świetle powyższych rozważań zasadzających się na koncepcji resentymentu samotny wilk toosobnik „sterowany wewnątrznie”. Siła jego motywacji zasadza się nie tyle na zewnętrznych (egzogennych) bodźcach – obiektywnych, deprecjacyjnych sytuacjach, które stają się pożywką dla deklarowanej ideologii, co wewnętrznych (endogennych) impulsach – osobistych kompleksach i niedostatkach, luźno powiązanych (lub powiązanych czysto przygodnie) z deklarowanymi celami ideologicznymi. Gdy zaś siła tych wewnętrznych motywacji będzie miała charakter wyrosły z przemożnego uczucia gorszości (ku czemu w artykule się skłaniam) sytuacja staje się poważna. Wtedy to bowiem pojawia się bezkompromisowość postawy, idąca w parze z niezdolnością do kompromisów. zaś możliwość osłabienia motywacji pod wpływem na przykład uruchomienia instynktu samozachowawczego, czy zwykłego współczucia dla potencjalnych ofiar, znacząco maleje. W przypadku, gdy jednostka taka zdobędzie możliwość zwielokrotnienia swej niszczycielskiej siły (np. przez

dostęp do określonych środków, np. broni masowego rażenia), należy oczekiwać, że możliwość taka zostanie prawie na pewno zrealizowana.

Należy podkreślić, że gotowość do działań radykalnych nie bierze się jedynie z samego charakteru cech właściwych dla konkretnego radykalizmu, w tym radykalizmu samotnych wilków. Za taką gotowością stoi zazwyczaj skomplikowany system mechanizmów obronnych, które mogą być reakcją na doświadczane uczucie gorszości. Nawet dość powierzchowny wgląd w istotę resentymentu skłania do konstatacji, że gdy raz się on pojawi, staje trudnym do wyeliminowania. Struktura świadomości przenikniętej gorszością i cierpieniem jest bowiem niezwykle skomplikowana. Szczególnie wtedy, gdy dojdzie w niej do pojawienia się przewartościowania wartości. W takim przypadku aksjologiczne preferencje (efekt przewartościowania wartości) skutecznie przesłaniają nienawiść, czyniąc ją czymś niejawnym nie tylko dla innych, lecz dla samej tej świadomości. Niełatwo jest wtedy wyłonić jednostki dotknięte resentymentem, niełatwo też wyeliminować przyczyny, które go generują, zwłaszcza gdy jednostka opanowana resentymentem wkroczy na drogę fundamentalizmu, a w konsekwencji i fanatyzmu.

W mojej opinii, resentyment wydaje się być tu tą psychiczną siłą, która zmusza jednostki i grupy, by w imię zachowanie tożsamości i pozytywnego autowizerunku, przezwyciężyły konformistyczny lęk i stały się tym, czym w swoich oczach być pragną – jedynymi i prawdziwymi kreatorami wartości i wspólnotowego sensu. Sięganie po przemoc staje się w ich przypadku sposobem poradzenia sobie zarówno z pojawiającymi się wątpliwościami, co do ostatecznego uprawomocnienia obranych wartości, jak z oporem ze strony niechętnego tym wartościom świata. W związku z tym, że istotą resentymentu jest dążenie do przewartościowania wartości (zdeprecjonowania wartości zastanych i ustanowienia wartości nowych – resentymentalnych), musi on stać u podstaw tych aktywności, które dążą do całościowych przeobrażeń społecznych. Resentyment jako taki nie jest bowiem zainteresowany zmianą jakiegoś fragmentu rzeczywistości, lecz przekształceniem świata jako całości, nawet wtedy gdy „produktem finalnym” byłaby światowa rewolucja lub ogólnoswiatowa apokalipsa.

Bibliografia

- Borum R., Fein R., Vossekuil B., *A dimensional approach to analyzing lone offender terrorism*, „Aggression and Violent Behavior” 2012, t. 17, nr 5.
- Bray M., Bray J., *Tiller's Unheeded Warning: The Shelley Shannon Story*, 2009, www.armyofgod.com/POCShelleyShannonBookMikeBray.html
- Burton F., Stewart S., *The 'lone wolf' disconnect*, STRATFOR Global Intelligence 2008, http://www.stratfor.com/weekly/lone_wolf_disconnect
- Committee of Experts on Terrorism (CODEXTER), *Sub-group on terrorists acting alone (discussion paper)*, 2015, <https://rm.coe.int/16806b727e>
- Crazed eco-terrorist shot dead after taking hostages at Discovery Channel HQ after they 'ignored his ideas for a TV show' 2*, September 2010, <https://www.dailymail.co.uk/news/article-1308138/Eco-terrorist-James-Jay-Lee-shot-dead-Discovery-Channel-HQ.html>
- Environmental Militant Killed by Police at Discovery Channel Headquarters*, By ABC News, September 1, 2010, <https://abcnews.go.com/US/gunman-enters-discovery-channel-headquarters-employees-evacuated/story?id=11535128>
- Fein R. A., Vossekuil B., *Assassination in the United States: An operational study of recent assassins, attackers, and near-lethal approachers*, „Journal of Forensic Sciences” 1999, t. 44, nr 2.
- Feldman M., *Comparative lone wolf terrorism: Toward a heuristic definition*, „Democracy and Security” 2013, t. 9, nr 3.
- Gardell M., *Crusader dreams: Oslo 22/7, Islamophobia, and the quest for a monocultural Europe*, [w:] J. Kaplan, H. Lööw, and L. Malkki, eds. *Lone wolf and autonomous cell terrorism*. London 2015.
- Gill P., *Lone-actor terrorists: A behavioural analysis*, New York 2015.
- Gruenewald J., Chermak S., Freilich J. D., *Overview of: "Distinguishing 'Loner' Attacks from Other Domestic Extremist Violence..."*, „Criminology & Public Policy” 2013, t. 12, nr 1.
- Hewitt C., *Understanding terrorism in America*, New York 2003.
- Hoffman B., *Inside terrorism*, New York 2017.
- Iviansky Z. E., *Individual terror: Concept and typology*, „Journal of Contemporary History” 1977, t. 12, nr 1.
- Jenkins B. M., *Stray Dogs and Virtual Armies: Radicalization and Recruitment to Jihadist Terrorism in the United States Since 9/11*, Santa Monica 2011.
- Jensen R. B., *The pre-1914 anarchist 'lone wolf' terrorist and governmental responses*, „Terrorism and Political Violence” 2014, t. 26, nr 1.

- Jonston D., Risen J., *Lone terrorists may strike in the US agencies warn*, „New York Times” 2003, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9F0CE1D-C113DF930A15751C0A9659C8B63>
- Kaplan H. B., *Deviant Behavior in Defense of Self*, New York 1980.
- Kaplan J., *Leaderless resistance*, „Terrorism and Political Violence” 1997, t. 9, nr 3.
- Lochner L., Moretti E., *The effect of education on crime: Evidence from prison inmates, arrests, and self-reports*, „American Economic Review” 2004, t. 94, nr 1.
- MEMRI, *Special Dispatch No. 3886. In New Al-Qaeda Al-Sahab Video...*, 2011, <https://www.memri.org/reports/new-al-qaeda-al-sahab-video-american-al-qaeda-operative-adam-gadahn-gives-tips-how-attack>
- Mueller R. S., *Statement Before the Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs*, 2007, <http://www.fbi.gov/congress/congress07/mueller091007.htm>
- Nesser P., *Single actor terrorism: Scope, characteristics and explanations*, „Perspectives on Terrorism” 2012, t. 6, nr 6.
- Pantucci R., *A typology of lone wolves: Preliminary analysis of lone Islamist terrorists*, London 2011.
- Rudolph E., *Between the lines of drift: The memoirs of a militant*, 2013, https://www.armyofgod.com/EricLinesOfDrift%201_18_15Opened.pdf
- Spaaij R., *Understanding lone wolf terrorism: Global patterns, motivations and prevention*, Springer 2011.
- Van Buuren J., De Graaf B., *Hatred of the system: Menacing loners and autonomous cells in W the Netherlands*, [w:] *Lone Wolf and Autonomous Cell Terrorism*, Routledge 2017.
- Van der Heide E. J., *Individual terrorism: Indicators of lone operators*, Masters Thesis, Utrecht University, 2011.
- Volkan V. D., *Bloodlines: From ethnic pride to ethnic terrorism*, Farrar, Straus and Giroux 1997.
- Vossekuil B., *The final report and findings of the Safe School Initiative: Implications for the prevention of school attacks in the United States*, Washington, D.C 2002.